

İnsanlıq faciasının şahidi

Vyetnamdakı məşhur Hoa Lo həbsxana-muzeyindən reportaj

Hanoaya qədəm qoyan turistləri cəlb edən maraqlı tarixi yerlər arasında Hoa Lo həbsxanası (Yanan soba) adlı muzey və turistik obyekti də var. Yerləşdiyi kükçənin adına uyğun Hoa Lo adlanan həbsxana 1896-ci ildə Vyetnam siyasi məhbuslarının saxlanması üçün fransız müstəmləkəçiləri tərəfindən tikilib.

Bu gün dünyanın hər yerindən minlərlə turist muzeyi böyük maraqla ziyarət edir. Fransızlar həbsxanası öz dillərində "Maison Centrale" adlandırlılar. ABŞ-ı Vyetnam arasındakı müharibə zamanı isə həbsxana Şimali Vyetnam hakimiyyəti tərəfindən əsir amerikalı pilotların saxlanması üçün istifadə olunub. Əsirlər bu həbsxanaya şəraitinə görə istehza ilə «Hanoy Hilton» adını verərək onu "Hilton" hotellər şəbəkəsi ilə müqayisə ediblər. Hoa Lo həbsxanasının ən məşhur məhbusu Amerika siyasetçisi Con Makkeyn olub.

Həbsxana tikiləndə ilk dəfə Fransa müstəmləkəciliyinə etiraz edən 450 siyasi məhbus burada saxlanılıb. Müstəmləkəçilər məhbuslara verdikləri amansız işgəncələrlə ad çıxınlardı.

1954-cü ildə – Birinci Hind-Çin müharibəsindən sonra fransızların gedisi ile Hind-Çinə iki müsteqil Vyetnam dövləti formalasıldı. Həbsxana Şimali Vyetnam hakimiyyətinin nəzarəti altına keçir.

1964-cü ilin avqustunda ABŞ aviasiyası Vyetnam Demokratik Respublikası üzərinə ilk hava hücumunu edir. Amerikalıların iki təyyarəsi vurulur ve kiçik leytenant Everett Alvarez əsir düşür. O, Hoa Lo həbsxanasının ilk amerikalı əsiri olur. 1965-ci ildə amerikalıların Vyetnam müntəzəm bombardman etməsindən sonra həbsxanadakı təyyarəçilərin sayı da artır. ABŞ Şimali Vyetnamla rəsmən müharibə şəraitində olmadığına görə ölkə hakimiyyəti amerikalı əsirləri cinayətkarlılıq ilə onları hərbi əsirlər düşərgəsində cinayətkarlarla bir yerde saxlayır. Sonradan amerikalılar digər həbsxanalarla və ölkənin ayrı-ayrı düşərgələrinə yerləşdirilirlər. Ancaq onların müəyyən bir hissəsi Hoa Loda saxlanılır.

HƏRBİ CİNAYƏTKARLAR, YOXSA ƏSİRLƏR?

1965-1973-cü illərdə ABŞ-Vyetnam müharibəsinin qızığın dövründə Amerika hərbi əsirlərinə qarşı işgəncələr həyata keçirilir. Cənubi Vyetnamda döyüşlər zamanı amerikalı əsgərlər nadir hallarda əsir düşüb'lər və onları da həmisi Şimala göndərməyiblər. Şimali Vyetnamda olan əsirlərin əsas hissəsinə hərbi təyyarəçilər təşkil edib ki, onlar da «Dolling Thunder» bombardmançı şirkəti tərəfindən vurulublar. Vyetnamlılar əsir düşənləri hərbi əsir adlandırmadan imtina ediblər. Çünkü ABŞ-ı Şimali Vyetnam arasında rəsmən müharibə

elen olunmamışdı. Bu baxımdan onlar əsirləri hərbi cinayətkar hesab edirdilər. Amerikalı pilot Howard Rakleca əsir düşəndən sonra deyirdilər: «Sən hərbi əsir deyilsən, sənin dövlətin Vyetnam xalqına müharibə elan etməyib. Səni beynəlxalq qanunvericiliq müdafiə etmir». Leytenant Tomas Mo əsir düşəndə yazdırdı: «Mən müşahidə etdim ki, onlar işgəncəni sən onları işgəncə vermekdə ittihəm edəndə verirlər». Hərbi

yorumuşlar. Belə metodika onların əllerindəki hissəyyatı uzun müddət itirmələrinə səbəb olurdu. Hətta bəzi hallarda şəraitində azadlıqçı çıxanın sonra da onların hissəyyatı berpa olunmurmış. İşgəncənin ən geniş yayılmış formalarından biri yuxudan məhrum etmək idi. Əsirləri stula bağlayır və onlara yatmağa imkan vermirdilər. Tomas Mo xatırlayır ki, bir dəfə onu 10 gün bu vəziyyətdə stula bağlayıblar. Bəzi əsirlər bu cür işgəncələrə 15-20 gün fasilesiz məruz qalırdılar. Bir sıra işgəncə formaları isə çox sadə idi. Əsirləri uzun müddət yöndəmsiz vəziyyətdə – məsələn, saatlarla beton döşəmanının üstündə diz üzərində qalmağa məcbur edirilmişlər. Bəzən belə vəziyyətdə dizlərinin altına karandaş da qoymuşlular.

1969-cu ildə iki hərbi əsirin çəqış cəhdə uğursuz alınır. Buna görə onlardan biri 38 gün işgəncəyə məruz qalır. Digəri – kapitan Edven Atterberrye isə işgəncə verilərkən onun qışqırqları həbsxana binasından çox-çox kənara yayılmış və o, qəçişə cəhdən 8 gün sonra vəfat edir.

Leytenant Ceyms Konnel əsirlikdə olduğu müddədə teknadamlıq kamerada saxlanılıb. Vyetnam məhbuslarının özünü hərbi cinayətkar adlandırmak üçün ona verdikləri işgəncələr fayda verməyib. Nəticədə onun el və biliyindəki əsəb toxumaları zədələnib. Məlumatlara görə, vyetnamlılar 120

tarixçi Spenser Paker "Vyetnam müharibəsi ensiklopediyası"nda amerikalı əsirlərin amansız və sistemli şəkilde işgəncələrə məruz qalmışından yazır. Vyetnam tərəfi isə bu cür faktları indiyə qədər inkar edir. «Bəzən əsirlərə ölü qədər işgəncə verilib. Orada hər bir mühafizəçinin verdiyi işgəncələrə görə öz ləqəbi olub. Çünkü onlar metal alətlərlə insanlarda ağrı yaratmaq üçün necə bacarırlarsa, o cür işgəncə veriblər. İşgəncə vermek onların işi idi»- deyə tarixçi qeyd edib.

1967-ci ildə əsir düşən təyyarəçi Ulyam Morens qeyd edib ki, vyetnamlılar əsirlərə onların iradəsini sındırmaq, öz yoldaşlarına xəyanət etməyə məcbur etmek, müharibənin qurtarması üçün çağrıış məktubları yazardırmak və özlərini hərbi cinayətkar adlandırmalarından ötrü işgəncə veriblər. Vyetnam müharibə zamanı öz qəhrəmanlığı ilə "Şəref" medalına layiq görülen Leo Torsness qeyd edib: «Mən və bir çox əsirlər amansız işgəncələrə məruz qalırdıq. Bəzilərinə ölü qədər işgəncə verilirdi. Bizi lərə kitab yazdıq». Con Makqratin «Hərbi əsir: Hanoyda 6 il» kitabı işgəncələrin əsil təsvirini yaratmışdır. Təyyarəçi Ceremiyə Denton 1966-ci ildə 3 gec 4 gün işgəncələr altında olub. Onu bu minvalla yapon jurnalisti ilə görüşə «hazırlayıblar» ki, simpatiyası Şimali Vyetnamda bildirsin. Everett Alvarezə bir neçə gün yatmağa imkan verməyiblər. Sonra onun əlini arxasına bağlayaraq sümüklərinə qədər sixiblər. Onu hərbi cinayət törətməsi ilə bağlı kağıza imza atana qədər döyüblər...

55-DƏN ÇOX HƏRBİ XİDMƏTCİ

San-Diego Hərbi Dəniz Tibbi Tədqiqat Mərkəzinin araşdırmlarına görə, vyetnamlılar ağır yaralılara, sıkəst əsirlərə tibbi kömək göstərməkdən imtina ediblər. İşgəncələr düşərgə rejiminin istənilən pozuntusuna uyğun şəkildə həyata keçirilir. Məsələn, əsirlər fit çalanda, oxuyanda, dənəsində bunlar pozuntu sayılıb. Tez-tez işgəncələr üçün qandallar və kəndirlərdən istifadə olunub. Kəndirle onların əlini arxadan elə bağlaymışlar ki, əsirlər heç bir hərəkət edə bilmirmişlər. Bu vəziyyətdə onları gəzdirib

gün müddətində ona elektrik şok verib, dırnaqlarının altına iynə keçirib və barmaqlarını iynələyiblər. Əsirin əllərini kəsməkə hədəleyiblər. 1969-cu ildə Konneli növbəti istintaqa aparıblar və əsirlər daha heç vaxt onu görməyiblər. 1974-cü ildə Şimali Vyetnam onun qalıqlarını Amerika hakimiyyətinə verib.

1999-cu ildə ABŞ-ın Xarici Əlaqələr Konqresində Amerika hərbiçilərinin Vyetnamda işgəncələrə məruz qalması ilə bağlı dinləmələr keçirilib. ABŞ Müdafiə Nazirliyinin açıqlamasına görə, 1973-cü ildə - hərbi əsirlərin azadlığından sonra Vyetnamda işgəncələr nəticəsində 55-dən çox amerikalı hərbi qulluqçu dünyasını dəyişib. Ancaq hərbi arxivlərin, fəalların və əsirlərin işləri ilə məşşül olan təşkilatların qeydlərinə görə, real rəqəm daha böyükdür.

Həbsxana kameralarında sərgilənən əsirlərin mum obraxlarını və onların saxlandığı şəraitinə müşahidə etdikcə burada insanların necə saq qaldıqlarına inanmaq doğrudan da insan aqlına sızmır. Əsirlərin paltaları, işgəncə alətləri turistləri eyni filmlərdə seyr etdiyimiz dəhşətli sehnələrlə üz-üzə qoyur. «Şəhərdə iki nəfər» məşhur fransız filmindəki edam sehnəsini eks etdirən kadrla-

ri bu kameralarda reallıqda görmək mümkündür...

Məhbəsədə qadınların saxlandığı kameralar da var. Onların saxlanma şəraitini seyr etmək insanlara verilen işgəncələri və çəkdiyi əzabları gözəl görmək qədər dəhşətlidir. Qandala salınmış vəziyyətdə uzanan, oturan, kitab oxuyan, səhətəşən məhbusların məhbəsədəki həyatları olduğu kimi eks olunub.

"UNUTMAYACAĞI..."

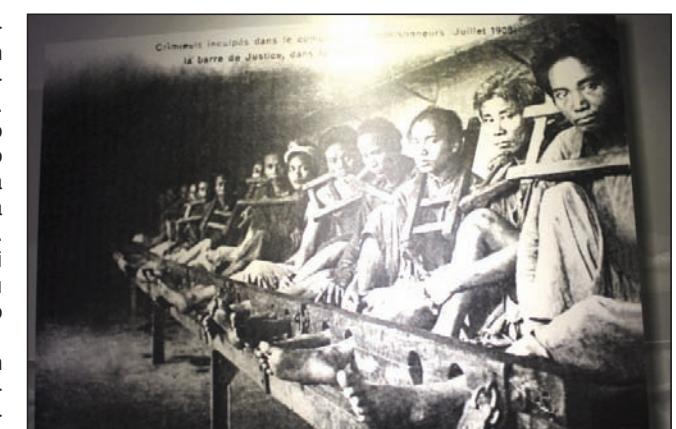
Həbsxana-muzeydə saxlanılan ekspozitlər sırasında Con Makkeyn pilot kostyumu da yer alıb. Onun idarə etdiyi qırıcı təyyarənin qalıqları da muzeydə qorunur.

Otaqların birində yer alan monitorda turistlər həbsxana-muzey haqqında sənədlə film izləyə bilirlər. Hərçənd bu kadrlarda amerikalıların idarə etdiyi işgəncələrdən əsər-əlamət yoxdur...

2007-ci ildə bəri Hoa Lo həbsxanası muzey kimi fəaliyyət göstərir. Hazırda həbsxananın yalnız məhbəs hissəsi saxlanılıb. Hoa Lo həbsxanasının məhbəslerinin xatirələri əsasında 1987-ci ildə «Hanoy Hilton» bədii filmi çəkilib. Həmçinin əsirlərin xatirələri neçə-neçə kitabın mövzusuna çevrilib. 1999-cu ildə Hanoyda beşəldizli «Hilton» hoteli açılıb və «Hanoy Hilton Opera» adı ilə istifadəyə verilib. Fikirlər var ki, amerikalı əsirlərin verdiləri ləqəbdən qaćmaq üçün hotel belə adlanıb.

Həbsxananın məhbəslerindən Duglas Piterson sonradan – 1997-ci ildə ABŞ-ın Vyetnamda ilk səfəri olub. Bu ölkələr arasında diplomatik münasibətlərin bərpasına çalışıb. 1972-ci ildə məşhur aktrisa və hərbi hərəkat əleyhinə fəal Ceyn Fonda məhbəsi ziyarət edib və amerikalı əsirlərin yaxşı şəraitdə qaldığını bildirib. Amerika siyasetçiləri, liderləri Vyetnamda gələrən bu muzeyi mütəqəziyyətə qarşıdır. O cümlədən respublikaçılardan məşhur lideri Con Makkeyn əsirlikdən sonra həbsxana-muzeyi ziyarət etdi. Senatorun və ABŞ dövlət başçılarının muzeydəki şəkilləri divarlarında yer alıb.

Həbsxana-muzeyin həyatında əsirlərin xatirəsinə ucaldılan xatirə

abidəsinin öününe güllər və meyvelər qoyulub. Dünyanın hər yerindən gələn turistlər, xüsusən amerikalılar muzeyi gəzdikdən sonra abidənin öündə sükutə daları. Onların çoxu Vyetnam məhərəbəsində öz doğmalarını itirib. Məhərəbə ne vyetnamlıları, nə də Amerikanın sade vətəndaşlarına xoşbəxtlik getirib. «Biz bu tarixi unutmur. Unutmayacağım...» – deyə yaşı Amerikalı qadınlardan biri deyir.

Hoa Lo həbsxana – muzeyi həm də ibret yerdidir. İnsanlığın kedərini, faciəsini anlamadıq, məhərəbənin dəhşətlərini, başəriyyətə gətirdiyi acıları dərk etmək üçün...

**Tərəne Məhərəmova
Bakı-Hanoy**